Kunduz Karimova (Urganch davlat universiteti dotsenti v.b.; e-mail:q_karimova@mail.ru)

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'RGANILADIGAN NOSTANDART MASALALARNING TA'LIMIY, TARBIYAVIY VA AXLOQIY AHAMIYATI

Annotatsiya. *Maqolada boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda nostandart masalalarning o'rni yoritilgan. Nostandart masalalar bilan ishlashning boshlang'ich sinflarda o'quvchilar uchun nafaqat matematik bilimlarini oshirishga, balki ularni axloqiy va ijtimoiy jihatdan shakllantirishga ham xizmat qilishi ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich sinf, o'quvchi, nostandart masala, usul, metod, yechim, mtematik tafakkur, ko'nikma, fikr, axloq, tarbiya.*

УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ И НРАВСТВЕННАЯ ЗНАЧИМОСТЬ НЕСТАНДАРТНЫХ ВОПРОСОВ, ИЗУЧАЕМЫХ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. *В статье освещается роль нестандартных вопросов в преподавании математики в начальных классах. Выявлено, что работа с нестандартными задачами служит учащимся начальных классов не только для повышения их математических знаний, но и для их нравственного и социального становления.*

Ключевые слова: *начальный класс, ученик, нестандартная задача, прием, метод, решение, математическое мышление, навык, мысль, мораль, воспитание.*

THE EDUCATIONAL, DEVELOPMENTAL, AND MORAL SIGNIFICANCE OF NON-STANDARD PROBLEMS STUDIED IN ELEMENTARY GRADES

Annotation*. The article discusses the role of non-standard problems in teaching mathematics in primary school classes. It reveals that working with non-standard problems not only enhances students' mathematical knowledge but also contributes to their moral and social development.*

Keywords: *primary school, student, non-standard problem, method, technique, solution, mathematical thinking, skill, thought, ethics/morals, upbringing.*

Kirish (Introduction). Ertangi kun egalari bo'lgan bugungi kun yoshlarini kuchli bilimga ega qilib tarbiyalash, o'quv muassasalarida zamon talablariga mos sifatli ta'limni ta'minlash, o'quvchi-yoshlarni har jihatdan yetuk qilib voyaga yetkazishda dastlabki tushunchalarni berish, o'quvchilarning dunyoqarashini to'g'ri rivojlantirish masalasi maktab o'qituvchilari zimmasiga ulkan mas'uliyatni yuklaydi. Davlatimizda yosh avlodning ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor hamda g'amxo'rlik qilish davlat siyosati darajasida qaralmoqda. Shu maqsadda mamlakatimizda zamonaviy ta'lim berish maqsadida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi kunda o'quvchilarni jamoaviy va yakka tartibda ishlash, mustaqil o'qib o'rganish, ijodkorlik qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish, o'quvchilar barcha qobiliyatini yuzaga chiqarish maqsadida ta'lim sohasida yangiliklar yaratish borasida ilmiy tadqiqotchi olimlar tomonidan ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bugungi kun o'quvchilariga matematikaga oid nostandart masalalarni, ularning turlari va yechish usullarini o'rgatuvchi, ularga bunday masalalar to'g'risida aniq ma'lumotlar beruvchi, o'quvchilarning kreativ qobiliyatini o'stiruvchi topshiriqlardan foydalanish maqsadida darsliklar, qo'llanmalar, monografiyalar nashr etish, bo'lajak o'qituvchilarning bu sohadagi bilimlarini rivojlantirish, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini o'stirishga yo'naltiruvchi o'quv va sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish faoliyatiga oid metodik ko'rsatmalar, qo'llanmalar yaratish metodist olimlarimiz oldiga qo'yilgan, hal qilinishi kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb masalalardan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Bugungi kun o'qituvchisi zamon bilan hamnafas bo'lishi bilan birga qobiliyatli, o'z ishining ustasi, mohir notiq va ijodkor bo'lishi talab qilinadi.

O'qituvchining pedagogik qobiliyatini tahlil qilgan N.V.Kuzmina shunday yozadi: "Talim-tarbiyada ro'y beradigan ko'pgina kamchiliklar o'qituvchi o'z pedagogik qobiliyatining amaliy yo'nalishlarini yaxshi bilmasligi, iste'dodning o'qituvchida yo'qligi natijasida ro'y beradi. Maxsus qobiliyatga ega bo'lgan o'qituvchilar faqat o'zlari egallagan kasbiy yo'nalishlari bo'yicha muayyan faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanadilar" [5;179-b.].

O'qituvchining o'quvchilarga bilim berishi yuksak darajada muvaffaqiyatli bo'lishi uning pedagogik qobiliyati qanchalik yuqori darajada ekanligiga bog'liq. Maktab o'qituvchisining faoliyati yosh avlodni ma'naviy barkamol, yetuk shaxs darajasida tarbiyalashda va yangi bilimlarni chuqur singdira olishida namoyon bo'ladi. Buning muvaffaqiyati esa, albatta, o'qituvchining pedagogik qobiliyatiga bog'liq. O'qituvchi qobiliyati o'qitish faoliyati jarayonida shakllanib va rivojlanib boradi. Buning uchun o'qituvchida intilish, layoqat, zehn, qiziqish va matonat bo'lishi kerak.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini fanlarga oid qiziqishlarini orttirishning eng maqbul usuli bu fanga oid noodatiy topshiriqlardan va savol-javoblardan foydalanishdir. Matematika fanida bunday masalalar nostandart masalalar deyiladi. Ko‘pgina tadqiqotchilar nostandart vazifalarga ta’rif berganlar, ammo aniqroq va umumiy ta’rif L.M.Fridman tomonidan berilgan: “Nostandart masalalar – matematika kursida ularni yechishning aniq dasturini belgilovchi umumiy qoidalar va qoidalar mavjud bo‘lmagan masalalardir” [6;45-b.]. Bunday masalalar o‘quvchilarda ijodiy fikrlash va matematik tafakkurni rivojlantirish uchun mo‘ljallangan. Shuningdek, nostandart vazifa deganda o‘quvchi uni yechish usulini bilmagan vazifalar tushuniladi va bunday masalalarni hal qilishda o‘rganilgan bilimlarga tayanish talab qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Nostandart masalalar boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning matematik tafakkurini, ijodkorligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu masalalar odatdagi matematik masalalardan farqli ravishda, o‘quvchilardan yanada ijodiy yondashuv va nostandart yechim usullarini talab qiladi. Ushbu masalalar orqali o‘quvchilar muammolarni turli burchaklardan ko‘rish, mantiqiy fikrlash va tasavvurini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Nostandart masalalar boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning ta’limiy rivojlanishida juda katta ahamiyatga ega. Ushbu masalalar o‘quvchilarning matematika fani bo‘yicha ko‘nikmalarini chuqurlashtiradi va ularning umumiy aqliy rivojlanishiga yordam beradi. Quyida nostandart masalalarning ta’limiy jihatlari batafsil berilgan:

1. Matematik tafakkurni rivojlantiradi. Nostandart masalalar o‘quvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. Ular odatdagi masalalardan farqli o‘laroq, o‘quvchilardan ijodiy va mantiqiy fikrlashni talab qiladi. Bu masalalar o‘quvchilarning sonlar, geometrik shakllar, qiyoslash va hisoblash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Nostandart masalalar yechishda o‘quvchilar turli xil matematik tushunchalarni o‘zlashtiradi va ularni amalda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

2. Muammolarni mustaqil hal qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Nostandart masalalar muammolarni hal qilish ko‘nikmasini rivojlantirishga qaratilgan. O‘quvchilar o‘z oldilariga qo‘yilgan masalalarni tahlil qilish va ularga yechim topish uchun turli strategiyalarni qo‘llaydilar. Bu masalalar o‘quvchilarga yangi sharoitlarga moslashish, muammoni har tomonlama ko‘rib chiqish va yechim topishda ijodkorlik bilan yondashishni o‘rgatadi. Bunday mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar muammolarni tahlil qilish va ularga o‘ziga xos yondashish orqali turli yechimlarni topishga o‘rganadilar.

3. Mustaqil fikrga ega bo‘ladi va o‘ziga bo‘lgan ishonch ortadi. Nostandart masalalar orqali o‘quvchilar mustaqil ravishda masalalarni yechishga va o‘z bilimlarini sinab ko‘rishga o‘rganadilar. Bu esa ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. O‘quvchilar nostandart masalalarni hal qilishda o‘zlarining yondashuvlarini sinab ko‘rish va yechimlarni mustaqil topish orqali qiyinchiliklarga bardosh berishni o‘rganadilar.

4. Ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Nostandart masalalar o‘quvchilardan oddiy yondashuvlardan tashqari ijodiy yondashuvlarni qo‘llashni talab qiladi. O‘quvchilar nostandart masalalarni hal qilishda o‘z fantaziyalarini va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini ishga soladilar. Bu esa ularning matematik va umumiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

5. Mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Nostandart masalalar mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun muhim vosita hisoblanadi. O‘quvchilar bu turdagi masalalarni yechishda o‘zlarining mantiqiy ketma-ketliklarini aniqlash, muammoni tahlil qilish va to‘g‘ri xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu ularga nafaqat matematikada, balki boshqa fanlar va hayotiy vaziyatlarda ham mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini qo‘llashga yordam beradi.

6. Darslarni qiziqarli tashkil qilish uchun yordam beradi. Nostandart masalalar darslarni qiziqarli va interaktiv qilishga yordam beradi. O‘quvchilar odatiy masalalarni hal qilishdan ko‘ra nostandart masalalar bilan shug‘ullanishni yanada qiziqarli deb hisoblaydilar. Bu ularda matematikaga nisbatan qiziqishni oshiradi va fanga bo‘lgan e’tiborni kuchaytiradi. Qiziqarli va murakkab masalalarni yechish orqali o‘quvchilar matematikani chuqurroq o‘rganishga qiziqadilar, bu ularning ta’limiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

7. Matematik bilimlarni hayotda tatbiq qila oladi. Nostandart masalalar, ko‘pincha, hayotiy vaziyatlarga asoslangan bo‘lib, bu o‘quvchilarga matematikani kundalik hayotda qo‘llashni o‘rgatadi. Masalan, oddiy savdo qilish, buyumlarni taqqoslash yoki har xil vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish kabi masalalar o‘quvchilarga matematikani amaliyotda qo‘llashni o‘rgatadi.

8. Matematik kompetensiyalarni rivojlantiradi. Nostandart masalalar yordamida o‘quvchilar matematik kompetensiyalarni rivojlantiradilar, ya’ni, ular masalalarni tahlil qilish, reja tuzish, muammolarni hal qilish va yechimlarni tekshirish ko‘nikmalarini o‘zlashtiradilar. Bu kompetensiyalar, keyinchalik, murakkab matematik tushunchalarni o‘zlashtirish uchun zamin yaratadi.

Nostandart masalalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun juda foydali bo‘lib, ularning matematik tafakkuri, mustaqil va ijodiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu masalalar ta’limiy jarayonni qiziqarli qilish bilan birga, o‘quvchilarning shaxsiy va aqliy rivojlanishiga ham katta hissa qo‘shadi.

Nostandart masalalar boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar uchun tarbiyaviy va axloqiy jihatlari katta ahamiyatga ega. Bunday masalalar o‘quvchilarning nafaqat matematik bilimlarini oshirishga, balki ularni axloqiy va ijtimoiy jihatdan shakllantirishga ham xizmat qiladi. Quyida nostandart masalalarning boshlang‘ich sinflardagi tarbiyaviy va axloqiy jihatlari haqida batafsil ma’lumot keltiramiz:

Tarbiyaviy jihatlari:

1. Mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga nostandart masalalar bilan ishlashni o‘rgatish bolalarni tanqidiy va mantiqiy fikrlashga undaydi. Bu esa ularda har qanday muammolarni o‘ziga xos tarzda ko‘rib chiqib o‘rganish va faqat o‘zigagina xos bo‘lgan ijodkorlik bilan yondashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu turdagi masalalarni yechish jarayonida o‘quvchilar o‘z fikrlarini tartibga solishga, tizimlashtirishga va bir maqsad sari ishonch bilan intilishga o‘rganadilar.
2. Hayotda turli muammolarni mustaqil hal qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. O‘quvchilar nostandart masalalar bilan ishlashda turli muammolarni ijobiy hal qilish yo‘llarini izlaydi. Bu ularni hayotda duch keladigan turli muammolarni sabr-toqat bilan, aql bilan, eng mukammal tarzda hal qilishga o‘rgatadi. Muammoni yechish uchun sabr qilish va turli yo‘llarni sinab ko‘rish muhim tarbiyaviy xususiyat bo‘lib, bu hayotda juda muhimdir.
3. Mustaqil fikrga ega bo‘lish orqali o‘ziga bo‘lgan ishonch ortadi. Nostandart masalalar bilan ishlash o‘quvchilarga mustaqil ravishda fikr yuritish va qaror qabul qilish imkoniyatini beradi. Bu esa ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. O‘quvchilar masalani o‘zlari mustaqil hal qilishni o‘rgangan sari o‘zlarini mustaqil va mas’uliyatli his qiladilar. Bu esa o‘z-o‘ziga ishonch tuyg‘usining shakllanishi uchun muhimdir.

Ahloqiy jihatlari:

1. Jamoa bilan ishlash ko‘nikmasi shakllanadi. Nostandart masalalar, ko‘pincha, guruhda yechiladi. Bu esa o‘quvchilarni bir-biriga yordam berishga, hamkorlik qilishga, jamoa bilan ishlashga o‘rgatadi. Guruhda ishlash orqali o‘quvchilar o‘zaro muloqot qilish, bir-biriga hurmat ko‘rsatish va boshqalarni tinglash va ularning fikrini hurmat qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ijtimoiy va ahloqiy tarbiya jihatidan juda muhimdir.
2. Mehnatsevarlik va qiyinchiliklarga bardoshlilik shakllanadi. Nostandart masalalarni hal qilish qiyin va masalani hal qilish jarayonida juda ko‘p xatoliklar kuzatilishi mumkin. Bu jarayon bolalarda mehnatsevarlik va qiyinchiliklarga bardoshlilik, qat’iyatlilik, boshqalar fikrini oxirigacha eshita olish kabi fazilatlarni rivojlantiradi. Bu esa ularni kelajakdagi qiyinchiliklarga tayyorlaydi va ijtimoiy jihatdan bardoshli inson bo‘lib yetishishida yordam beradi.
3. To‘g‘i so‘zlash va o‘zaro hurmat hissi ortadi. Masalalarni hal qilish jarayonida nostandart yondashuvlar bilan ishlash o‘quvchilarni o‘z yechimlarini tekshirish va adolatli ravishda tanqid qilishga o‘rgatadi. Bunday jarayon ularda to‘g‘i so‘zlashga va boshqalarning fikriga hurmat bilan yondashish kabi axloqiy fazilatlarni rivojlantiradi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Shunday qilib, boshlang‘ich sinflarda nostandart masalalarni hal qilishda o‘quvchilar, ko‘p hollarda, muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar. Ammo bu muvaffaqiyatsizlikning o‘quvchilar uchum foydali tomonlari mavjud bo‘lib, bu ularni sabrli bo‘lishga, qiyinchiliklarni qanday qabul qilishga va ularni qanday hal qilishga o‘rgatadi. Bu axloqiy jihatdan muhim, chunki hayotda ham muvaffaqiyatsizliklar va qiyinchiliklar bo‘lishi mumkin. Bu jarayonda qiyinchilikni yengish uchun sabr va matonat talab etiladi.

O‘quvchilarda nostandart masalalarni yechish orqali muammolarga ijodiy yondashish ko‘nikmalari rivojlanadi. Bu ularning hayotda ham kutilmagan muammolarni har xil ijobiy yo‘llar bilan hal qilish qobiliyatini shakllantiradi, bu juda muhim axloqiy fazilatdir.

Nostandart masalalarni yechishga o‘rgatishning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun matematik tafakkurni shakllantirishi, tarbiyaviy va axloqiy jihatlari aniqlangan bo‘lib, bu masalalar bolalarni mustaqillikka, to‘g‘riso‘zlikka, sabrlilikka, hamkorlikka, o‘zgalarga yordam berishga va ijodkorlik kabi fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa ularning yetuk shaxs bo‘lib rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Фридман Л.М. Изучаем математику. Кн. для учащихся 5–6 кл. общеобразовательнкх учреждений.

M., “Просвещение», 1995, 255 с.
(2). Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. В.В.Давыдов. М., “Интор”, 1996, с. 56.
(3). Rayxanov Sh.R., Qosimov F.M. O‘quvchi ijodiy faoliyatini oshirishda mantiqiy topshiriqlarning roli. To‘plam. O‘qitishning pedagogik-psixologik asoslari. Muammo va istiqbollar. Buxoro, 2002, 198-bet.
(4). E.G‘.G‘oziyev. Psixologiya. Toshkent, “O‘qituvchi”, 2008, 351-bet.
(5). Фридман, Л.М. Как научиться решать задачи [текст]. Л.М.Фридман, Е.Н.Турецкий. М., “Просвещение”, 1984, 175 с.
(6). B.Y.Yagudayev. Ajoyib sonlar olamida. Toshkent, “Oqituvchi”, 1973, 230-bet.
(7). Karimova K.R. The Content and Essence of the Concept of Logical Problem in Primary Education. International Journal on Integrated Education. Volume 5, Issue 1, Jan, 2022, p .219–223.
(8). Mamatov M.Sh., Mamadjanova M.K. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkur qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda mantiqiy masalalarni o‘rni va ahamiyati. “Xalq ta’limi”, Toshkent, 2020, 5-son, 56–60-betlaar.

Esanova Sarvinoz Uktamovna (Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti “Maktabgacha ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi; e-mail: esanovas@mail.ru),
Tangirova Ruhshona (Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti “Maktabgacha ta’lim” yo‘nalishi talabasi; e-mail: tangirovar@bk.ru)

XALQ HUNARMANDCHILIGIGA OID KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. *Har bir xalqning kundalik hayotida xalq hunarmandchiligi namunalari muhim ahamiyat kasb etadi. Xalq hunarmandchiligi xalqning tarixiy qadriyatlarini o‘zida aks ettiruvchi bebaho xazinadir. Ushbu maqolada xalq hunarmandchiligiga oid ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish, uning pedagogik imkoniyatlari borasida fikr-mulohazalar keltirilgan. Shuningdek, talabalarda xalq hunarmandchiligiga oid bilimlarni rivojlantirishning yo‘nalishlari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *xalq hunarmandchiligi, pedagogika, ijtimoiy kompetensiya, ta’lim-tarbiya, amaliy san’at.*

Эсанова Сарвиноз Уктамовна (Институт предпринимательства и педагогики Денова, преподаватель кафедры дошкольного образования; esanovas@mail.ru),
Тангирова Рухшона (Институт предпринимательства и педагогики Денова, студентка дошкольного образования; tangirovar@bk.ru)

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ, СВЯЗАННЫХ С НАРОДНЫМИ ПРОМЫСЛАМИ

Аннотация. *Образцы народных промыслов играют важную роль в повседневной жизни каждого народа. Народные промыслы – бесценное сокровище, отражающее исторические ценности народа. В данной статье представлены взгляды на развитие социальных компетенций, связанных с народным ремеслом и его педагогическими возможностями. Также были проанализированы направления развития знаний учащихся о народных промыслах.*

Ключевые слова: *народные промыслы, педагогика, социальная компетентность, образование, практическое искусство.*

Esanova Sarvinoz Uktamovna (Institute of Entrepreneurship and Pedagogy Denau, Teacher of the Department of Preschool Education; e-mail: esanovas@mail.ru),
Tangirova Rukhshona (Institute of Entrepreneurship and Pedagogy Denau, Student of Preschool Education e-mail: tangirovar@bk.ru)

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING COMPETENCES IN FOLK CRAFTS

Annotation. *Examples of folk crafts play an important role in the daily life of every nation. Folk crafts are a priceless treasure that reflects the historical values of the people. This article presents views on the development of social competencies related to folk crafts and their pedagogical possibilities. The directions of development of students’ knowledge about folk crafts were also analyzed.*

Key words: *folk crafts, pedagogy, social competence, education, practical art.*

Kirish (Introduction). Mamlakatimizda umumta’lim maktablarida “Texnologiya” fanining joriy etilishi yoshlarni mehnatga o‘rgatish, bilimli avlodni shakllantirish va ularni rivojlanayotgan ijtimoiy va bozor sharoitlariga moslashtirishga prinsipial jihatdan yangi yondashuvlarni aniqlashtirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda har tomonlama rivojlangan, kreativ fikrlaydigan talabalarni tarbiyalash maktab ta’limining dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Bu esa maktab o‘quvchilarini tayyorlash sifatini sezilarli darajada oshirish, ularning mustaqil ijodiy faoliyatga tayyorligini shakllantirish, o‘smirlarda ijodiy mehnatga bo‘lgan ehtiyojni qondirish va o‘z salohiyatlarini ro‘yobga chiqarishni taqozo etadi. Zamonaviy maktab ya-